

GHI NHẬN MỚI LOÀI *Rothmannia wittii* (Craib) Bremek. (Rubiaceae) CHO HỆ THỰC VẬT VIỆT NAM

Bùi Hồng Quang*, Nguyễn Thế Cường

Viện Sinh thái và Tài nguyên sinh vật, Viện Hàn lâm KH & CN Việt Nam

*bhquang78@gmail.com

TÓM TẮT: *Rothmannia wittii* (Craib) Bremek., một loài thuộc họ Cà phê (Rubiaceae), lần đầu tiên được ghi nhận cho hệ thực vật Việt Nam. Nghiên cứu này còn cung cấp mô tả loài, hình vẽ, ảnh màu minh họa loài *R. wittii*. Bài báo đưa ra khóa định loại, bản đồ phân bố 5 loài thuộc chi *Rothmannia* ở Việt Nam và đặc điểm hình thái loài *R. wittii*, được so sánh với các loài *R. daweshanensis* Y. M. Shui & W. H. Chen.

Từ khóa: Rubiaceae, *Rothmannia*, ghi nhận mới, Khánh Hòa, Việt Nam.

MỞ ĐẦU

Rothmannia Thunb. là một chi thuộc họ Cà phê (Rubiaceae), bao gồm 35 loài trên thế giới, phân bố ở châu Phi, Nam Phi và châu Á như Ấn Độ, Trung Quốc nhưng tập trung ở vùng Đông Nam Á như Việt Nam, Lào và Thái Lan [4]. Ở Việt Nam, chi này có 4 loài [1, 2, 3]. Trong quá trình điều tra khu hệ thực vật tại huyện Ninh Hòa, tỉnh Khánh Hòa, Việt Nam, các tác giả thu được mẫu vật mang số hiệu 13849 và xác định là loài *Rothmannia wittii*. Loài này đã được phát hiện và công bố lần đầu tiên ở Thái Lan (Graib, 1911) [7]. Tuy nhiên, tác giả không chỉ ra số hiệu mẫu chuẩn (typus) trong bản mô tả gốc về loài *R. wittii*, theo luật danh pháp những công bố trước 1935 là một mẫu vật hoặc 1 thành phần khác (bản mô tả hoặc hình vẽ) được tác giả của taxon coi là type danh pháp. Trên thực tế còn ít tài liệu đề cập đến loài *R. wittii* và chỉ có tài liệu gốc về loài này được mô tả hoàn chỉnh, hiện tại các nghiên cứu về loài *R. wittii*, chủ yếu dưới dạng danh lục [6], hay công dụng làm thuốc [5]. Ngoài phân bố ở Thái Lan, có ghi nhận phân bố trong danh lục thực vật của Lào [6]. Dựa trên các tài liệu công bố trong và ngoài nước, so

sánh mẫu vật, tham khảo tài liệu gốc [7], chúng tôi ghi nhận mới loài *Rothmannia wittii* cho hệ thực vật Việt Nam. Mô tả chi tiết, hình vẽ, ảnh màu và bản đồ phân bố đã được cung cấp để nhận biết. Đây là loài có đặc điểm hình thái gần giống loài *R. daweshanensis* với các đặc điểm như phiến lá hình bầu dục rộng, hoa hình chuông, nhưng đặc điểm khác rõ rệt của hai loài đặc điểm thùy đài loài *R. wittii* dài cỡ 3-4 mm so với 14-16 mm loài *R. daweshanensis*. [8].

VẬT LIỆU VÀ PHƯƠNG PHÁP NGHIÊN CỨU

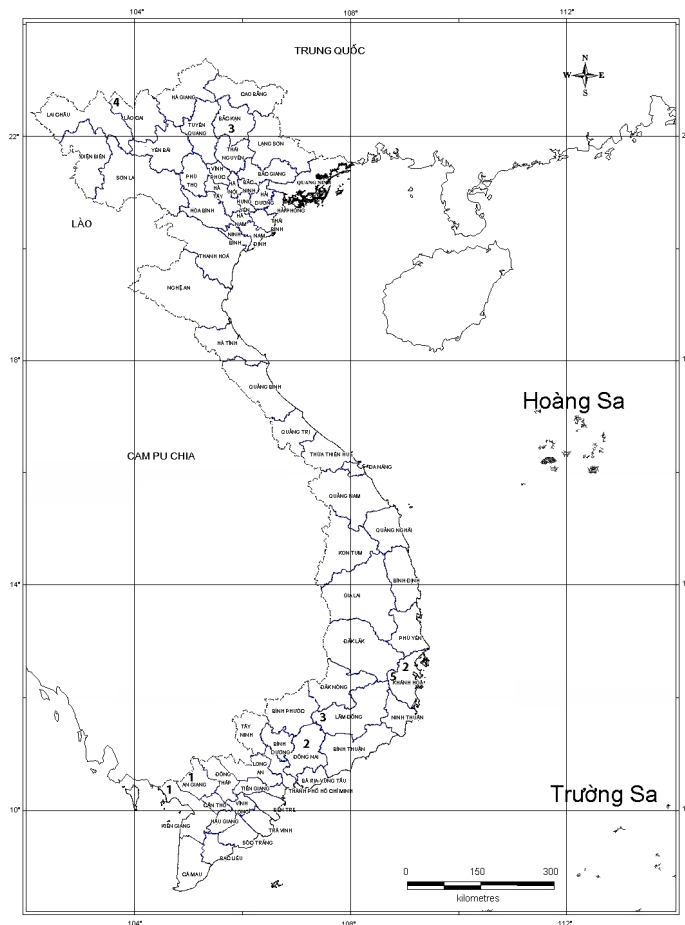
Mẫu vật các đại diện của chi Găng, *Rothmannia* Thunb. ở Việt Nam, gồm các mẫu khô được lưu giữ tại các phòng tiêu bản thực vật của Viện Sinh thái và Tài nguyên sinh vật (HN), Viện Sinh học nhiệt đới (VNM), Viện Dược liệu (HNPI), Trường đại học Khoa học tự nhiên, Hà Nội (HNU), Bảo tàng Lịch sử tự nhiên Pa-ri, Pháp (P) và các mẫu tươi thu được trong các đợt điều tra thực địa. Chúng tôi đã sử dụng phương pháp nghiên cứu so sánh hình thái để phân loại. Đây là phương pháp truyền thống thường được sử dụng trong nghiên cứu phân loại thực vật.

KẾT QUẢ VÀ THẢO LUẬN

Khóa định loại các loài hiện biết thuộc chi *Rothmannia* Thunb. ở Việt Nam

- 1a. Hoa đơn độc ở nách lá, cuống hoa gần như không cuống 0,5-1 mm [Hình 8341, P. H. Hộ (2000)] 1. *R. kampuchiana*
- 1b. Cụm hoa dạng tán ở nách lá hay đầu cành, cuống cụm hoa 7-15 mm [Hình 8341, 8340, 8342, P. H. Hộ (2000)]..... 2

- 2a. Phiến lá thon ngược, có mũi ngắn, mang 10-15 đôi gân bên [Hình 8340; P. H. Hộ (2000)].....*2. R. eucodon*
- 2b. Phiến lá hình bầu dục, có mũi dài, mang 4-6 đôi gân bên [Hình 8340, 8342, P. H. Hộ (2000); Hình 1, Shui Y. M., Chen. W. H. & Chen. W. C. (2003)].....3
- 3a. Hoa hình phễu, cỡ 2-3×1-2 cm [Hình 8342, P. H. Hộ (2000)].....*3. R. vietnamensis*
- 3b. Hoa hình chuông, cỡ 10-15×3-5 cm [Hình 8342, P. H. Hộ (2000)].....4
- 4a. Ống dài dài 2-2,5 cm, thùy 14-16 mm [Trang 323, Hình 1, Shui Y. M., Chen W.-H. & Chen W. C. (2003); Trang 93, De Z. M., Hong. C. W., Min S. Y. (2007)].....*4. R. daweishanensis*
- 4b. Ống dài dài 1-2 cm, thùy 2-3 mm [Trang 323, Graib W. G. (1911)].....*5. R. wittii*

Hình 1. Bản đồ phân bố 5 loài thuộc chi *Rothmannia* ở Việt Nam

1. Loài *R. kampuchiana*; 2. *R. eucodon*; 3. *R. vietnamensis*; 4. *R. daweishanensis* và 5. *R. wittii* phân bố các loài dựa trên mẫu nghiên cứu lưu (HN, P) và tài liệu theo P. H. Hộ (2000), De et al. (2007), T. N. Ninh (2005) và Ogata & Kalat (1997).

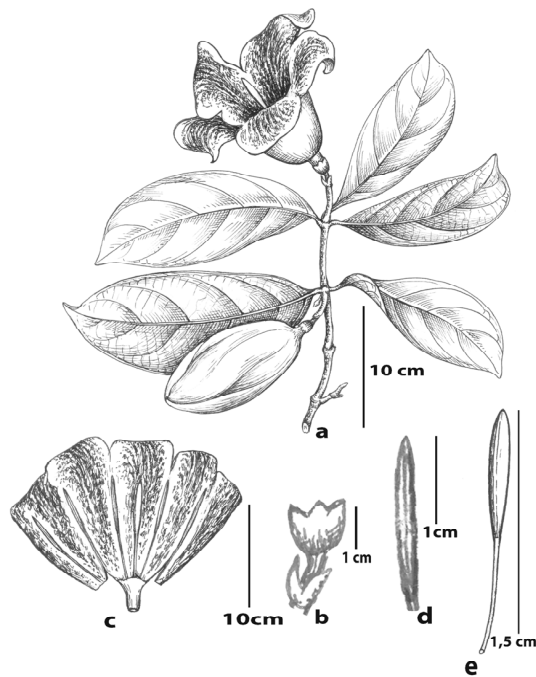
Mô tả loài được ghi nhận mới cho hệ thực vật Việt Nam

Găng *wittii* - *Rothmannia wittii* (Craib) Bremek.

Bremek. 1957. Proc. Kon. Ned. Akad. Wetensch., C 60: 7; Puangsomlee. 2001. Nordic J. Bot. 21(2): 165-175.- *Randia wittii* Craib. 1911. Bull. Misc. Inform. Kew. 392.

Cây gỗ nhỏ, cao 5-6 m. Cành già có lông thưa hay không lông; cành non có lông màu vàng. Lá đơn mọc đối; phiến lá cứng mỏng như giấy, màu xanh nhạt, hình bầu dục, 10-15×3-4 cm, mặt trên không lông, mặt dưới có lông trên gân, gốc hình nêm, nhọn ở đỉnh; gân bên 4-6 (8) cặp. Cuống lá dài, 2-5 mm, có lông; lá kèm hình

tam giác rộng cỡ, 1-2×2-3 mm. Cụm hoa dạng xim mọc ở đầu cành hoặc nách lá, 2-5 hoa, có lông, cuống rõ. Lá bắc hình tam giác, cỡ 1 mm, có lông thưa mặt ngoài hay không lông. Đài hình chuông, dài 1-2 cm, thùy hình tam giác, cỡ 3-4 mm có lông dày hay lông thưa. Tràng hình chuông, không lông, màu trắng, cỡ 10-15×3-5 cm. Ống bên ngoài màu trắng; bên trong họng tràng màu tím, gần gốc màu tím lốm đốm, thùy màu tím với rìa trắng, lốm đốm màu tím về hướng họng, ở phần gốc thót lại, cỡ 6-7×5 mm, đột ngột phình ra ở phần trên ống tràng, rộng cỡ 5 cm, ở giữa, thùy bên ngoài màu trắng, lốm đốm tím bên trong, hình trứng rộng, cỡ 15-18×15-20 mm. Nhị 5; bao phấn hình bầu dục thuôn, đính ở họng tràng, dài cỡ 1,5 cm x 1 mm. Bầu hình trứng không lông; vòi nhụy dài, 5 cm; đầu nhụy hình chùy, cỡ 15×1,5 mm. Quả hạch, vỏ quả không lông, màu xanh đậm, đường kính 4-5 cm. Hạt nhiều, cỡ 10×6 mm (hình 1, 2 và 3).

Hình 2. *Rothmannia wittii* (Craib) Bremek. - Găng wittii

a. cành mang cụm hoa; b. đài; c. hoa nở rộ; d. nhị; e. nhụy (hình vẽ theo mẫu Daly et al. 13849 (HN)).

Loc. class.: Lower Siam: Korat, in dry deciduous jungle, 60 m, witt.

Sinh học và sinh thái: Mùa ra hoa tháng 3- 4, có quả tháng 6-7. Cây gặp ở trong rừng thấp trên sườn dốc, ở độ cao tới 100-150 m.

Phân bố: Khánh Hòa (Ninh Hòa) (hình 3). Còn có ở Thái Lan, Lào.

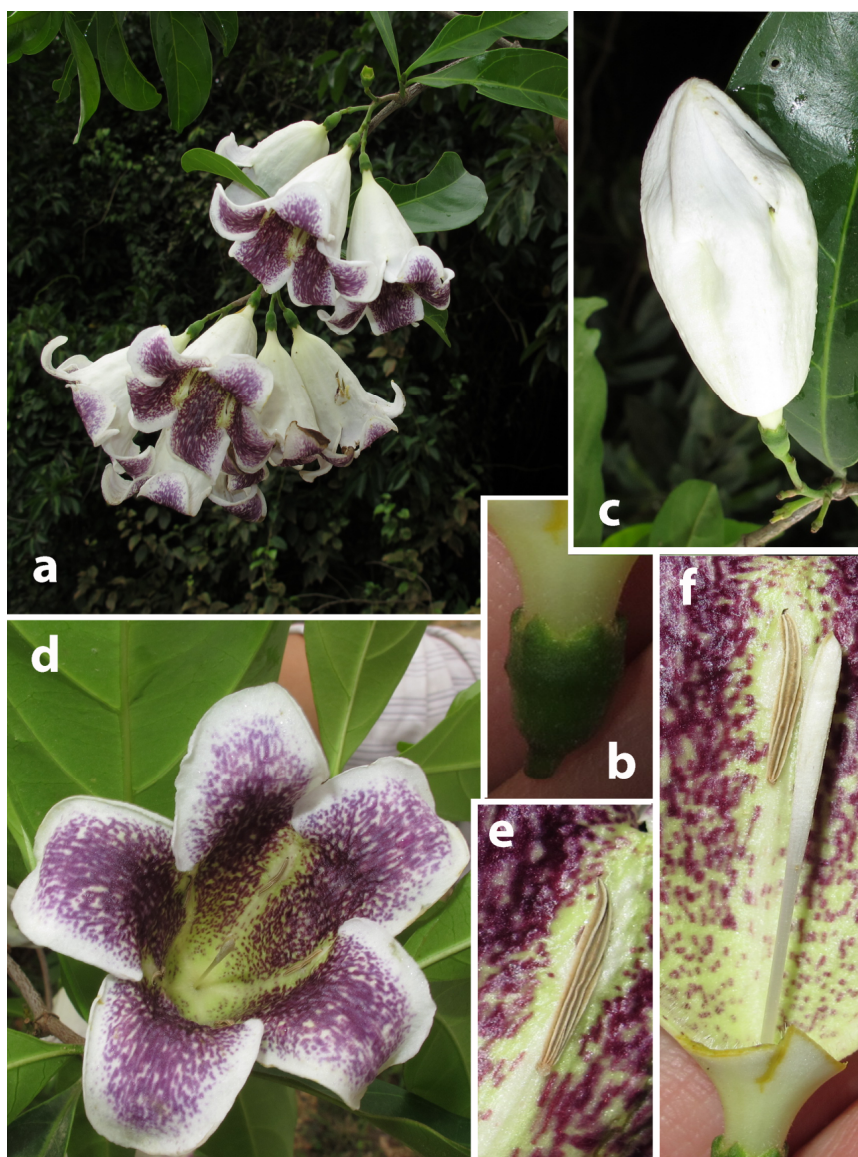
Mẫu nghiên cứu: Khánh Hòa, Ninh Hòa, D. C. Daly, L. Đ. Tấn, S. K. Pell, N. T. Cường, J. D. Mitchell 13849 (HN).

Ghi chú: Loài *Rothmannia wittii* (Craib) Bremek. - Găng wittii, tại Thái Lan, nước sắc của rễ được sử dụng bởi các cộng đồng người dân tộc thiểu số để chữa bệnh rối loạn chức năng thận. Đun sôi nước uống chữa các bệnh viêm họng. Lá dùng trong chữa bệnh táo bón hay dùng để uống giải nhiễm độc gan, lợi tiểu ở đường tiết niệu [6].

Thảo luận: Cho đến năm 2005, chi *Rothmannia* Thunb., ở Việt Nam được ghi nhận có 3 loài [2, 3]; De et al. (2007) [1] đã ghi nhận bổ sung loài *R. daweshanensis*, mẫu vật loài này mang số hiệu 683 thu được (Lào Cai), đưa số loài thuộc chi *Rothmannia* Thunb. ở Việt Nam lên 4 loài. Loài *R. wittii* được chúng tôi ghi nhận mới cho hệ thực vật Việt Nam, có những đặc điểm hình thái kích thước hoa, đài, tràng, nhị, nhụy khác biệt với các loài đã biết. *R. wittii* có đặc điểm hình thái gần giống với loài *R. daweshanensis*. Chi tiết các đặc điểm hình thái quan trọng khác nhau của 2 loài được trình bày ở bảng 1.

KẾT LUẬN

Đến nay, ở Việt Nam chi Găng *Rothmannia* đã biết có 5 loài, loài *R. wittii* được ghi nhận mới cho hệ thực vật Việt Nam, ngoài giá trị về mặt khoa học, loài được ghi nhận mới còn có giá trị về mặt tài nguyên cây thuốc, theo tài liệu ở Thái Lan [6], loài *R. wittii* còn được sử dụng làm thuốc, chữa một số bệnh như thận, gan, viêm họng..., với giá trị đã biết của loài cần có những nghiên cứu tiếp theo như phát hiện thêm vùng phân bố, quần thể mới, nghiên cứu hoạt tính sinh học của loài, cũng như có biện pháp tuyên truyền bảo vệ, bảo tồn loài cây thuốc mới nhằm phát triển nguồn cây thuốc tại Việt Nam.

Hình 3. *Rothmannia wittii* (Craib) Bremek. - Găng wittii
 a. cành mang cụm hoa; b. đài; c. nụ hoa; d. hoa; e. nhị; f. nhụy.
 (ảnh: Nguyễn Thế Cường)

Bảng 1. So sánh đặc điểm hình thái loài *R. wittii* với loài *R. daweshanensis*

Đặc điểm hình thái	<i>R. wittii</i>	<i>R. daweshanensis</i>
Cụm hoa	Dạng xim mọc ở đầu cành hoặc nách lá, hay 2-5 hoa, có lông, cuống rõ; lá bắc hình tam giác, cỡ 1 mm, có lông thưa mặt ngoài hay không lông	Dạng xim mọc đầu cành hoặc nách lá, 1-2 hoa, không lông hay ko lông, cuống rõ; lá bắc hình tam giác, cỡ 1,5-2 mm, có lông rất dày ở mặt ngoài
Đài	Hình chuông, dài 1-2 cm, thùy hình tam giác, cỡ 3-4 mm	Hình chuông, dài 2-2,5 cm, thùy đài hình bầu dục cỡ 14-16×0,7-0,9 mm

Lời cảm ơn: Nghiên cứu này được tài trợ bởi Dự án “Nghiên cứu nguyên liệu sinh học và tiềm năng sinh học Việt Nam - Hàn Quốc”.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. De Z. M., Hong. C. W., Min S. Y., 2007. Miscellaneous notes on the tribe Gardenieae (Rubiaceae) from China and Vietnam. *Acta Phytotaxonomica Sinica*, 45(1): 90-93.
2. Phạm Hoàng Hộ, 2000. Cây Cỏ Việt Nam, 3: 161-162. Nxb. Trẻ, tp. Hồ Chí Minh.
3. Trần Ngọc Ninh, 2005. Danh lục các loài thực vật Việt Nam, 3: 192-193. Nxb. Nông Nghiệp, Hà Nội.
4. Mabberley D. J., 2008. *Mabberley's Plant Book: A portable Dictionary of Plants, Their Classifications and Uses*. Cambridge University Press.
5. Wongsatit C., Promchit S., Boonpleng A., 2002. Medicinal plants used in the Loengnoktha district, Yasothon Province, Thailand. *Thai Journal of Phytopharmacy*, 9(2): 24-46.
6. Newman M., Ketphanh. S., Svengsuksa. B., Thomas. P., Sengdala. K., Lamxay. V., Armstrong. K., 2007. A checklist of the Vascular Plant of Lao PDR, Royal Botanic Garden Edinburgh, Scotland, UK, 314-315.
7. Graib W. G., 1911. Contributions to the Flora of Siam. II. List of Siamese Plants, with Descriptions of New Species_ Bulletin of Miscellaneous Information (Royal Gardens, Kew), 10: 392-448.
8. Shui Y. M., Chen W. H., Chen W. C., 2003. A New Species of *Rothmannia* (Rubiaceae) from Yunnan, China. *NOVON*, 13(3): 322-324.

**A NEW RECORD SPECIES *Rothmannia wittii* (Craib) Bremek. (Rubiaceae)
FOR THE FLORA OF VIETNAM**

Bui Hong Quang, Nguyen The Cuong

Institute of Ecology and Biological Resources, VAST

SUMMARY

Rothmannia wittii (Craib) Bremek. a species of the Rubiaceae, was found for the first time for Vietnam. The present paper provides the species rescription, line drawing and color illustration of *R. wittii*, species. A key to species and distribution map of five species of *Rotthmannia* from Vietnam is provided. The diagnostic characters of *R. daweshanensis* and *R. wittii* are also given.

Keywords: Rubiaceae, *Rothmannia*, new record, Khanh Hoa, Vietnam.

Ngày nhận bài: 11-9-2015